

Cenzura

Bedlivý dozor nad tiskem a cenzurní zásahy zůstávaly běžnou součástí praxe komunistického režimu fakticky až do jarních měsíců roku 1968. Vedle instituce předběžné cenzury, vykonávané Hlavní správou tiskového dohledu a podřízené ministerstvu vnitra, se k obsahu knih a periodik poměrně často vyjadřovala též oddělení Ústředního výboru KSČ i ministerstva školství a kultury, respektive ministerstva kultury a informací, v řadě případů pak i mocensky vlivní jednotlivci. Po krátkém období neexistence cenzury v letních měsících roku 1968 signalizoval pozvolný nástup cenzurních praktik a politických zásahů, patrný od září 1968 a zesílený na jaře 1969, období nového upevnění komunistické moci.

■ Dočasné zostření dohledu

Po aféře s románem Josefa Škvoreckého *Zbabělci*, uzavřené v březnu 1959, zpřísnili pracovníci *Hlavní správy tiskového dohledu ministerstva vnitra* (HSTD) kritéria, která uplatňovali na domácí i přeloženou produkci. Jen v roce 1959 došlo podle přísně tajného hlášení celkem k více než třem stovkám vážných zásahů do připravovaných publikací. Pracovníci cenzury v jednotlivých knihách nacházeli propagaci nežádoucích myšlenek, prací a osob, protistranické a protisocialistické tendence, útoky na marxismus-leninismus, poškozování bratrských vztahů se Sovětským svazem, zneužívání (špatných) výsledků národního hospodářství, nesprávné postoje k náboženství a pověrám, jakož i porušení státního tajemství.

Mezi knihami, k jejichž vydání nebo distribuci nedala cenzura souhlas, figurovaly v tomto roce Hrabalův *Skřivánek na niti*, knížka o Babičce od Václava Černého, *Zlatá ulička* Jiřího Mařánka, *Věno Josefa Knapa*, *Prsten Františka Neužila*, *Muž vlastní výroby* Františka Pecháčka i další nebeletristické tituly, včetně *Průvodce Prahou za italským uměním z pera Pavla Preisse*. Dílčí cenzurní zásahy ovlivnily podobu knížky *Jindřišky Smetanové Koncert pod platanem* (1959), sbírky *Bedřicha Golombka Perlelová květina* (1959), cestopisných reportáží *Jaroslava Putíka Dálky* (1962), románu *Jiřího Weila Na střeše je Mendelssohn* (1960), knihy *Milana Schulze Ptáče a vědma* (1964), jakož i podobu *Teigova*

Jarmarku umění (1964). Pokud chtěli autoři a nakladatelství tyto knihy vydat, cenzorům většinou ustoupili.

Mnohdy ovšem nezáleželo ani tak na textu samotném, nýbrž na osobě autora, jehož cenzura nepokládala za dostatečně politicky spolehlivého nebo vůči němuž právě vládla v stranických kruzích antipatie.

Zásahy se ale nevyhnuly ani autorům oddaným komunistickému režimu. Ševcovské polce a jiným radostem Marie Majerové (1961) vytýkala Hlavní správa tiskového dohledu nejen přestupky proti utajovaným skutečnostem, nýbrž také nepřímou podporu argumentů „revanšistické propagandy, usilující o změnu hranic s ČSSR“ (Archiv ministerstva vnitra, sign. 318-1-5) v reportáži Stráž na hranicích. Autorka se v ní totiž neopatrně zmínila o pustnoucí pohraniční vesnici.

Cenzurní orgán občas neváhal překročit i svůj statut a zasahoval do knižní distribuce, která do jeho kompetencí nespádala, konkrétně do prodeje knih, které nebyly z různých důvodů „zralé“ pro absolutní zákaz, a mohly se tedy prodávat v antikvariátech. Takto bylo například v roce 1962 dáno do stoupy deset tisíc výtisků Čapkova Marsya.

■ Oslabení a zrušení cenzury

Náběh k „politické oblevě“, patrný krátce před polovinou šedesátých let, se výrazně projevil během přípravy Slovníku českých spisovatelů (1964), který pro nakladatelství Československý spisovatel připravili pracovníci Ústavu pro českou literaturu ČSAV. Hlavní správa tiskového dohledu sice nařídila upravit texty řady hesel (v případě Jana Zahradníčka, Josefa Knapa, Václava Renče, Josefa Palivce, Františka Křeliny a několika dalších tvůrců nesměly být uvedeny údaje o jejich věznění a zákazech publikační činnosti, respektive o působení v dělnických profesích), nicméně samo zařazení těchto jmen do knihy vydané v nákladu 27 000 výtisků představovalo výrazný posun. Po konzultacích s ideologickým oddělením ÚV KSČ padlo dokonce rozhodnutí publikovat i hesla o některých emigrantech (Ivan Blatný, Jan Čep, Egon Hostovský, Zdeněk Němeček, Pavel Fraenkl). Uveden mohl být také Jiří Voskovec, jemuž v následujícím roce vyšla dokonce komentovaná antologie textů Klobouk ve křoví.

V letech 1965–66 cenzurních zásahů ubývalo, i když zcela nevymizely. Vynucené úpravy postihly například prózu Arnošta Lustiga Bílé břízy na podzim (1966), ze sbírky Jaromíra Hořce Hněv trávy (1966) bylo vypuštěno šest básní. Pro dobovou praxi bylo příznačné, že obdobné změny byly konzultovány s ideologickým oddělením ÚV KSČ, případně zde byly projednány přímo s autorem. Týž orgán nedal v roce 1966 souhlas k tisku knihy Jana Beneše Disproporce, neboť údajně „zkreslovala sociální poměry starých lidí v ČSSR“

a pojednávala také „o rasistických názorech části naší mládeže i prodejnosti čs. dívek“ (Archiv ministerstva vnitra, sign. 318-98-22).

Od poloviny šedesátých let se mezi ideologickým oddělením ÚV KSČ a vedením HSTD stále častěji vyskytovaly spory, při nichž cenzura zpravidla zastávala dogmatictější stanoviska. Zásahy proti časopisům *Tvář* a *Dějiny a současnost* i potíže s distribucí dětské encyklopedie *Vítězslava Kocourka Vesmír, Země, člověk – a my děti* (1966), protože mezi dvěma sty nejvýznamnějšími světovými osobnostmi neuváděla prezidenta Antonína Novotného, však dokládají proměnlivost názorů politických orgánů.

Právní rámec cenzurní praxe pozměnil *Zákon o periodickém tisku a o ostatních hromadných informačních prostředcích*, který začal platit 1. ledna 1967 a byl – přes dílčí změny – pro kulturní obec zklamáním. Zákon nadále zabezpečoval „ochranu proti zneužívání svobody projevu, slova a tisku“, Hlavní správu tiskového dohledu nahradila nově zřízená *Ústřední publikační správa* (ÚPS). Pracovníci zrušené organizace byli uvolněni ze služebního poměru ve Sboru národní bezpečnosti, místo náčelníka měl nový úřad v čele předsedu, nicméně personální obsazení funkcí v ústředí, krajích i okresech zůstalo v podstatě stejné a úřad nadále podléhal ministru vnitra. Nezměnil se ani princip předběžné cenzury – pouze záležitosti týkající se tzv. obecného zájmu neměly být řešeny příkazem či zákazem, ale diskusí a doporučením šéfredaktorovi a vydavateli. V konečné instanci pak měl rozhodovat soud.

Zákon pozměňoval, jak ostatně vyplývalo z jeho názvu, také pravidla pro vydávání periodického tisku. Vydavatelé (tj. politické strany, společenské organizace, státní orgány, vědecké a kulturní instituce) již nežádali o povolení, oprávnění vydávat periodikum vznikalo jeho registrací. Ovšem jakákoli změna (ať již v náplni časopisu, periodicitě či titulu) vyžadovala novou registrační proceduru. Mocenské zásahy do publicistiky se tak nyní mohly realizovat jednodušší cestou – odmítnutím registrace, jejím pozastavením, ale také odepřením souhlasu s vydáváním periodika.

Ani zavedené zvyklosti při posuzování knih a autorů zákon v zásadě nezměnil. Snad nejlépe o tom svědčí seznam podezřelých a problematických autorů (Miroslav Holub, Jan Trefulka, Gabriel Laub, Ludvík Kundera, Ivan Vyskočil, Karel Michal, Josef Škvorecký, Milan Schulz, Ivo Štuka, Milan Smolík ad.), který Ústřední publikační správa převzala z Hlavní správy tiskového dohledu. Po zásahu politických orgánů proti Literárním novinám na podzim 1967 na něj přibyla další jména: Eduard Goldstücker, Miroslav Horníček, Milan Kundera, A. J. Liehm, Bohumil Hrabal, Pavel Kohout aj. Jednou z posledních závažných akcí, iniciovaných Ústřední publikační správou, byl zákaz publikace románu Karla Pecky *Veliký slunovrat*. Od vydání díla, založeného na autorově životní zkušenosti a líčícího poměry v komunistických věznicích a pracovních táborech padesátých let, nakladatelství Československý spisovatel po jednání vedením v průběhu roku 1967 na ideologickém oddělení ÚV KSČ raději upustilo.

Na počátku roku 1968 činnost Ústřední publikační správy stagnovala. V lednu a únoru provedli cenzori ještě několik zásahů v literárních časopisech, například v Divadelních novinách, které nesměly otisknout rozhovor s Václavem Havlem. Razantní vstupy do rukopisů knih však již pominuly; přispěl k tomu patrně i dopis, který předseda Ústřední publikační správy a bývalý náčelník HSTD rozeslal 5. března 1968 vedoucím poboček. Upozorňoval v něm na obsah chystaného Akčního programu KSČ, z něhož vyplývalo, že dny cenzury jsou sečteny. Ačkoli byl dokument zveřejněn až později, ocitoval z něj předseda příznačnou větu: „Pracujícím lidem, kterým už nediktuje třída vykořisťovatelů, nelze libovolným výkladem mocensky předepisovat, o čem směji a nesmějí být informováni“ (Archiv ministerstva vnitra, sign. 318-7-6).

Vládním nařízením ze dne 13. června 1968 byl statut Ústřední publikační správy zrušen. Novelizace se pak dočkal tiskový zákon č. 84 z 26. června 1968, který cenzuru, jíž rozuměl jakékoli zásahy státních orgánů proti svobodě slova i obrazu, označil za nepřípustnou.

Brzy po srpnové intervenci a podpisu tzv. moskevského protokolu však byly vydány nové pokyny omezující svobodu slova. 12. září vláda svým usnesením zřídila *Vládní výbor pro tisk a informace*. Cenzura tak, ač v jiné podobě, opět tvořila součást československé reality a její existence předjala nástup normalizace.